

Stanislav Južnič

Jezuiti Gruberji

(Ob dvestoletnici obnove Družbe Jezusove leta 1814)

UDK 271.5(497.4 Ljubljana):929 Gruber JUŽNIČ Stanislav, dr. zgodovinskih ved, ZDA Oklahoma 73019-3106-Norman; SI-1336, Fara, Kostel, stanislav.juznic@kostel.si

Jezuiti Gruberji (Ob dvestoletnici obnove Družbe Jezusove leta 1814)

Zgodovinski časopis, Ljubljana 68/2014 (150), št. 3–4, str. 332–351, cit. 51

1.01 izvorni znanstveni članek; jezik Sn. (En., Sn., En.)

Po štirih desetletjih prepovedi je bila Družba Jezusova obnovljena. Levji del zaslug za njeno obnovo pripada generalu jezuitov Gabrijelu Gruberju in njegovim bratom. Čeprav jezuita Gabrijel in Tobija Gruber vsesplošne obnove svoje Družbe nista doživela, sta se zanjo prizadevala vse svoje dni, tako da sta mnogo prispevala k uspehu. Tobija je v začetku leta 1804 obnovil svoje prisege pri jezuitih, ki jih je vodil njegov brat general Gabrijel. Novi so podatke o sodelovanju med brati in njihovih družinskih razmerah v Ljubljani. Izpostavljeno je delo najmlajšega med brati Gruberji, ljubljanskega profesorja matematike Antona. Predstavljeno je življenje njihove matere in očima v ljubljanski vili Podrožnik.

Ključne besede: Ljubljana, Tobija Gruber, Gabrijel Gruber, vodne poti, obnova Družbe Jezusove.

Avtorski izvleček

UDC 271.5(497.4 Ljubljana):929 Gruber JUŽNIČ Stanislav, PhD., USA Oklahoma 73019-3106-Norman; SI-1336, Fara, Kostel, stanislav.juznic@kostel.si

Jesuits Grubers (On the bicentenary of restoration of Society of Jesus 1814)

Zgodovinski časopis/Historical Review, Ljubljana 68/2014 (150), No. 3–4, pp. 332–351, 51 notes

Language Sn. (En., Sn., En.)

After four decades of suppression, the Jesuit Society was restored. The lion's share of credit claim General of Jesuits Gabriel Gruber and his younger brothers. Although the Jesuits Gabriel and Tobias Gruber did not live to witness the restoration of their Society, they worked for it all their lives with great success. Early in 1804, Tobias Gruber renewed his vows to the Jesuits under the leadership of his brother General Gabriel. This paper offers new data on collaboration between brothers Tobias and Gabriel. It focuses on their family circumstances in Ljubljana. For the first time in historiography the Ljubljana work of the youngest of Gruber brothers, the professor of mathematics Anton is put in the limelight. Additionally, the Ljubljana circumstances of their mother and stepfather in Villa Podrožnik are discussed.

Keywords: Ljubljana, Tobias Gruber, Gabriel Gruber, waterways, restoration of the Jesuit Society.

Author's Abstract

Uvod

Jezuiti Gruberji so bili bratje, in ne zgolj polbratje, kot je razvidno iz dunajskih krstnih in pogrebniških zapisov pri farni cerkvi sv. Mihaela. Vpliv bratov Gruber na kranjski vsakdan je bil tolikšen, da lahko zadnjo tretjino 18. stoletja imenujemo kar dobo Gruberjev. Njihov pomen se je kmalu razširil zunaj kranjskih in celo izven habsburških meja; končno so odločilno pripomogli k obnovi Družbe Jezusove po vsem svetu, kar je bil vsaj do neke mere vseskozi poglavitni cilj njihovih dejanj in nehanj. Prepoved jezuitov leta 1773 je bila trn v peti tedaj še mladih bratov Gruber; vsaj za Gabrijela in Tobijo Gruberja je mogoče dokazati, da sta si nenehno prizadevala za obnovo jezuitov in ob nobeni preizkušnji nista odvrгла puške v koruzo.

Ni vedno najprijetneje biti mlajši brat, še posebej ne mlajši brat tako slovitega učenjaka in politika, kot je bil Gabrijel Gruber. Nič presenetljivega, da vemo danes razmeroma veliko o jezuitskem generalu Gabrijelu Gruberju, precej manj pa o njegovih treh bratih, ki so bili prav tako jezuiti. Pričujoči zapis poskuša to popraviti in opozoriti, da je ni bilo družine, ki bi si bila pridobila toliko zaslug za obnovo Družbe Jezusove, kot so bili prav Gruberji. Pri tem ne dajemo v ospredje zgolj njihovih ljubljanskih dejanj, saj bi to morda le zvenelo plehko. Res pa se večina rokopisov, ki jih to pot prvič predstavljamo javnosti, tiče delovanja Gruberjev v Ljubljani in v Pragi. Med ljubljanskimi dokumenti velja izpostaviti dopise o novogradnjah in pouku Gabrijela Gruberja v NŠAL, sicer znane, a manj preučene zapise o nakupu in prodaji Gruberjeve vile Področnik, zapise o šolniških dejanjih Antona Gruberja v ZAL in ARS, predvsem pa zapuščinski inventar njegove matere in testament njegovega očima v ARS. Zelo pomembno se zdi prijateljsko pismo, ki ga je Gabrijelu Gruberju kmalu po njegovem prihodu v Ljubljano pisal njegov donedavni graški profesor Poda in je v ARS označeno s Podovim priimkom, popačenim do nerazpoznavnosti. Gabrijel Gruber je bil seveda član kranjske Družbe za poljedelstvo in koristne spretnosti, med člani pa sta bila tudi njegov brat Tobija in njun oči. Pisma najmlajšega med brati Gruberji, ljubljanskega visokošolskega profesorja matematike Antona, naslovljena na Jožefa Kalasanca barona Erberga, so bila v preteklosti pripisovana kar Gabrijelu Gruberju. In nazadnje, a ne najmanj pomembno, prvič predstavljamo pisma, ki jih je vodilni praški znanstvenik Tobija Gruber pisal svojim plemiškim sodelavcem. S tem se izognemo dosedanjim pomotam, ki so domala vsa dejanja bratov pripisovala zgolj Gabrijelu tako zelo, da so obstajali celo dvomi o Tobijevem avtorstvu hidrografskih pisem iz Kranjske, ki jih je objavil leta 1781.

General Gabrijel Gruber

Gabrijel Gruber je v Ljubljani delal domala 17 let; marsikaj govori v prid domnevi, da je bil že pri nas določen za voditelja obnove jezuitov, ki se mu je v resnici nadvse posrečila s poznejšega generalskega položaja v Rusiji. Eden od dokazov za zgodnje načrtovanje Gabrijelovega vodstvenega položaja so njegove zadnje zaobljube jezuitskemu redu v Ljubljani, ki jih je opravil po papeževi prepovedi reda, vendar pred ukazom cesarice, ki ga je nato ljubljanskim jezuitom dal prebrati škof Karl Herberstein. Priseči prepovedani skupnosti bi bilo seveda brez haska, če si priseženi ne bi zatrdno obetal, da bo znal prepoved dovolj hitro ovreči. V resnici je obnova trajala štiri desetletja, vsaj srednji dve med njimi pod Gabrijelovim vodstvom.

Drugi dokaz, da so jezuiti Gabrijela že zelo zgodaj namenili za svojega bodočega voditelja, je nedavno odkrito prijazno pismo, ki mu ga je poslal »najboljši prijatelj« *Nikolaus Poda von Neuhaus (Boda(nus), *4. 10. 1723 Dunaj; SJ 22. 1. 1740 Dunaj; †29. 4. 1798 Dunaj) takoj po Gabrijelovi namestitvi v Ljubljani. Poda je bil od leta 1743 do 1746 v Celovcu študent filozofije, nato pa je med letoma 1748 in 1749 na Dunaju ponavljal snov s študenti matematike. Leta 1754/55 in 1755/56 je bil v Celovcu profesor matematike, enako pa je počel leta 1756/57 v Linzu in med letoma 1757/58–1765 v Gradcu, kjer je bil obenem še prefekt muzeja matematike in astronomskih opazovanj; med njegovimi študenti sta bila Gabrijel in Tobija. Med letoma 1766–1771 je bil v Schemnitzu (Banská Štiavnica) profesor mehanike in hidravlike; od tam je pisal Gabrijelu v Ljubljano. Med letoma 1772–1773 je bival v Traunkirchenu v Zgornji Avstriji kot “znamenit mehanik”,¹ nato pa je postal spovednik cesarja Leopolda II.; zato ni več objavljaval pod svojim imenom, temveč skupaj z Bornom pod psevdonimom Physiophilus. Pod tem skrivnim imenom so bila njuna šaljiva dela prevedena tudi v angleščino. Scopoli in Poda sta sodelovala s Karlom Ehrenbertom baronom Mollom,² ki je bil blizu tudi Gruberjevemu sovražniku Hacquetu. S položaja cesarjevega spovednika in vplivnega prostozidarja je bil Poda dragocena pomoč tako Tobiji Gruberju v Pragi kot Gabrijelu v Rusiji; podobno pomemben je bil Avguštinov brat jezuit Vajkard Hallerstein kot dolgoletni spovednik strica Leopolda II. v Bruslju.*

Gabrijel Gruber je prispel v Ljubljano zgodaj junija 1768 slabo leto pred Podovim pismom, ki ga je že naslavljal s pomembnimi funkcijami cesarskega komerčnega svetnika; Gabrijel Gruber je bil cesarsko kraljevi broderski svetnik (svetovalec) poltretje leto od 8. 4. 1775 oziroma po podelitvi naslova dne 3. 5. 1775. Tudi Elizabeta pl. Francolsperg, rojena Lazzarini, je G. Gruberja naslavljala kot svetnika (Rath). Poda je opisal Bornov naravoslovni muzej v Banski Štiavnici dobro leto, preden je Born odšel v Prago dne 7. 9. 1770. Najprej je opisal Terezijansko zbirko in muzej Josepha Franza z vsemi mehanskimi stroji in laboratorijem. Tam je Born tri leta razvijal naravoslovni kabinet z dotacijami 2000 fl; pri muzejskem

¹ Fischer, *Jesuiten-Mathematiker*, str. 192; Lukács, *Catalogus generalis*, 1: 108–109.

² Poda, Born, *John Physiophilus's Specimen*; Speta, *Entomologen*, str. 567–568.

delu mu je pomagal študent medicine Helbling. Georg Sebastian Helbling von Hirzenfeld (*1751; †1782) je zaslovel z raziskovanjem školjk. Študiral je humanistiko in filozofijo v Gradcu pri Leopoldu Biwaldu in Dürnbergerju, nato pa botaniko in kemijo pri Nikolausu Josephu baronu Jacquinu na Dunaju. Leta 1776 je spremljal Borna na potovanju po Ogrski, Banatu in Sedmograškem, kjer je bil tisti čas Tobija Gruber. Leta 1780 je postal javni profesor botanike in kemije na mantovski univerzi, ki se je nato preselila v Pavio. Leta 1781 je po naročilu milanskih oblasti prepotoval Lombardijo, da bi utemeljil naravoslovno zbirko; objavljaj je predvsem v Bornovem praškem glasilu.

V istem času kot Poda je G. Gruberju pisala tudi Elizabeta pl. Francolsperg, rojena Lazzarini (Frankolsperg, *1723; †18. 2. 1791 fara sv. Janeza Evangelista v Krškem). Njen mož Giusto Francolsperg je bil leta 1756 prisednik tržaške *Tribunale Mercantile di seconda istanza* pod predsedstvom Nicola grofa de Hamiltona (*1715; †1769) skupaj s tremi drugimi prisedniki. V 60. letih 18. stoletja so ga zaprli zaradi domnevnih poneverb kot blagajnika zastavljalnice v Trstu po treh letih poroke z Elizabeto; bil je že 12 let pod ključem v času njene prošnje za Gruberjevo posredovanje pri cesarici.³

Slovensko-češki znanstvenik Tobija Gruber

Tobija Gruber se je kot jezuit razvijal podobno kot štiri leta starejši brat Gabrijel do prepovedi Družbe Jezusove. Po prepovedi je poleti 1774 prevzel nedeljska in praznična predavanja mehanike Gabrijelovega sodelavca Josepha Walcherja (*1718 Linz; SJ 1737; †1803 Gutta) na Dunajski univerzi, nato pa je postal navigacijski direktor temišvarskega Banata. Ko je dunajsko upravo le-tega nadomestila ogrska, se je za nekaj let preselil k bratoma in materi v Ljubljano. Na Kranjskem in sosednjem Beneškem si je utrdil zdravje, obenem pa je opravil temeljne raziskave krasa, ki jih je objavil takoj po preselitvi v Prago v pismih Bornu leta 1781 in v njihovih dvakratnih nadaljevanjih, ki so bila tudi odmev na kritike Vincenta Struppja.⁴ Obenem je objavil svoje izkušnje ob navodilih za geodetske meritve rečnih tokov.

Ob ogledih Cerkniškega jezera je Tobija Gruber nad njegovo površino opazil fata morgano. Odkritje ga je tako privabilo, da je kot prvi na svetu postavil laboratorijski poskus za preučevanje fata morgane,⁵ kar je njegovim poznejšim objavam prineslo precejšen odmev po svetu, saj ga je med drugim navajal Alexander Humboldt.

Kot fizika je Tobijo Gruberja privlekel predvsem problem tvorbe ledu na ventilu rudniške črpalke v Schemnitzah (Banská Štiavnica), ki sta ga opisala že Tobijeva učitelja Scherffer in Poda,⁶ oba zagovornika Boškovičevih naukov; črpalke je sestavil starejši brat vodilnega dunajskega jezuita astronoma Maximiliana

³ Schiviz, *Der Adel*, str. 303; AS 875, osebni fondi Gruber Gabrijel, prvo pismo; Mainati, *Croniche*, str. 275.

⁴ Struppi, *Auf Herrn Tobias Grubers*; Gruber, Briefe.

⁵ Gruber, Ueber die Strahlenbrechung.

⁶ Poda, *Berechnung der Luftmaschine*; Poda, *Kurzgefasste Beschreibung*.

Hella, ki se je pozneje pridružil obnovljenim jezuitom generala Gabrijela Gruberja. Tobija je svoja raziskovanja razredčenih plinov začel objavljati leta 1788, ko se je iz Prage preselil na dolgoletno urejevanje toplic v Franzensbadu (Františkovy Lázně); tam je preiskoval vsebnost plinov v mineralni vodi.

Tobija Gruber je nasprotoval razlagam Erazma Darwina o razširjanju plina, ki naj bi vedno pobiral toploto iz okolice; Gruber se je namreč tesneje od Darwina oprijel nove teorije kalorika in je menil, da sam tok kalorika vpliva na okolico.⁷ Tedanje švicarsko-nemške razlage adiabatnih pojavov so si bile pogosto v laseh z britanskimi mnenji; le-ta so se kovala predvsem na sestankih Mesečeve Družbe v Birminghamu, katere vidna člana sta bila tako Darwin kot James Watt in Joseph Priestley. Številni člani Mesečeve družbe niso podpirali le ameriške revolucije, temveč tudi francosko, ki jezuitu Tobiji Gruberju gotovo ni bila po godu; kot vedno, so se znanstvena verovanja prepletala s političnimi. Darwin in Jean-André De Luc sta med prvimi spoznala, da adiabatne pojave povzročata stiskanje zraka, in ne polnjenje vakuumu; spoznanje je bilo podobno stoletje starejšemu preobratu Galileja ali Blaisa Pascala, ki sta dognala, da se narava ne boji vakuumu, temveč obstojnost vakuumu ovira velikanski tlak ozračja nad nami. Darwin in De Luc se zato za razliko od Gruberja nista preveč navduševala nad vakuumski poskusi, čeravno je Gruber po drugi strani hvalil Darwinovo duhovitost in pogosto citiral De Lucove dosežke tudi v nasprotju z Lambertovimi meritvami raztezanja zraka. Tedanji raziskovalci so potrebovali adiabatne pojave predvsem za razlago vremenskih sprememb. Med Gruberjevimi poglobilnimi viri so bile meritve njegovega profesorja Korošca Josepha edlerja Herberta (*1725; †1794). T. Gruber je svoj študij plinov in njihovih specifičnih toplot v večletnih raziskavah razširil s poskusi v vakuumu, zaslovel pa je predvsem s sestavljanjem izjemno natančnih prenosnih naprav za merjenje tlaka, temperature, vlažnosti, kotov in vrelišča vode. Veliko sudetskih in drugih hribov je premeril sam med znanstvenimi pohodi s sodelavci, njegove naprave pa so s pridom uporabljali še desetletje po njegovi smrti.

Tobija Gruber je v teoriji elektrike nadaljeval ideje starejšega praškega jezuita Steplinga, ki so bile kritične do enofluidne teorije Boškovića, Boškovičevega in E. Darwinovega prijatelja prostožidarja Benjamina Franklina, Buffona ali Boškovičevega poznejšega sovražnika materialista Priesleyja; Stepling je do neke mere podpiral dvofluidno teorijo Jean-Antoina Nolleta in njegovega varovanca Mathurina Jacquesa Brissona, ki je kmalu izpadla iz glavnega toka razvoja fizike. Gruber se resda ni izrecno opredelil za nobeno stran, saj je menil, da število električnih fluidov ne vpliva na njegovo teorijo. Gruber je poznal in cenil Voltove raziskave plinov in megle, čeravno za razliko od svojega praškega prijatelja in osebnega zdravnika Jana Mayerja (*1754; †1807) ni javno posegel v Voltov prepir z Galvanijem; Mayer je seveda podpiral Volto. Gruber si je sposodil Franklinove domislice o tetraedrični obliki atomov, magnetizem pa je imel za pomemben del ozračja v povezavi z elektriko, ki jo prevajajo oblaki; Franklinove domislice o plinih so po Gruberjevem mnenju podpirali poskusi Saussura, ki ga je Gruber izjemno

⁷ Gruber, Bemerkungen; Darwin, Frigoric Experiments.

cenil. Svetlobo je imel za podobno kaloriku, čeprav je za razliko od njega vidna; atmosferski zrak naj bi prevajal vse te fluide brez medsebojno odbojnih delcev, pri tem pa je kalorik preprečeval ponovno združevanje segrete težnostne snovi. Ti in mnogi drugi fluidi, vključno s povzročitelji gnitja, kristalizacije ali izparevanja, naj bi imeli veliko manjšo težo od navadne snovi; zato bi jih lahko stehali le s posebno natančnimi napravami. Toplota, elektrika in planetarni vplivi naj bi povzročali tudi vulkane in potrese. Gruberja je zanimalo gibanje kometov brez upora in je njihove repe primerjal s severnim sijem, gotovo po vzoru laponskih raziskav jezuita Maximiliana Hella iz leta 1769/70.

V Pragi je Tobija Gruber kmalu postal vodilni učenjak in umetniški strokovnjak, tako da so mu poverili vodenje Češke znanstvene družbe (Česká Společnost Nauk), takoj ko si je le-ta pridobila vladarjevo pokroviteljstvo. Za krmilo so ga postavili še dvakrat in mu obenem prepustili še tajništvo matematično-naravoslovnega razreda družbe; na stara leta je postal tajnik celotne družbe, ki je prednik današnje Češke akademije znanosti.

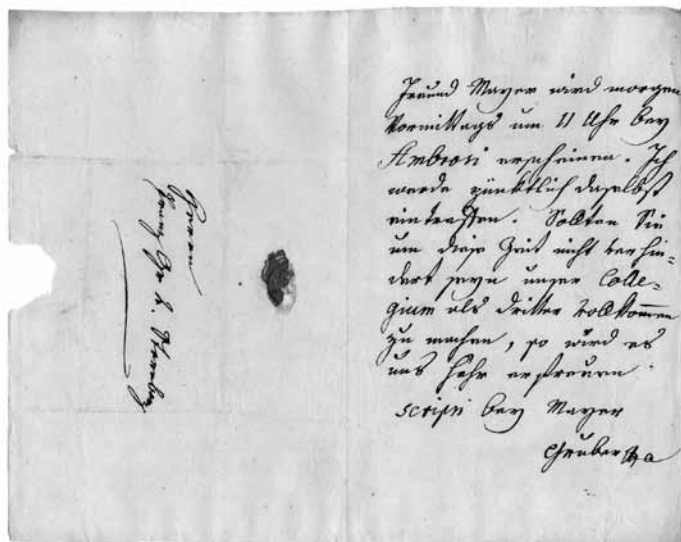
Kot direktor kameralnih posestev na Češkem je Tobija Gruber najprej nekaj let kot arhitekt in naravoslovec preučeval vrelce zdravilne vode v Franzensbadu (Františkovy Lázně), od koder so vodo izvažali po vsej Evropi; svojo ureditev tamkajšnjih parkov je Tobija Gruber uspešno predložil novemu vladarju Francu I. spomladi 1793 in je še danes predmet občudovanja.

Po vrnitvi v Prago je Tobija Gruber postal stalni družabnik organizatorja razsvetljenskih praških družb Frančiška grofa Sternberga (Josef Adam Johann Manderscheid, *1763 Praga; †1830) in začetnika slavističnih študij Josefa Dobrovskega, ki je prijateljaval tudi z Jernejem Kopitarjem. Po nalogu Frančiška grofa Sternberga je Tobija Gruber zadnja leta življenja posvetil predvsem nabavam umetnin in starinskih kovancev za novo praško galerijo; zato je pogosto bival na Dunaju, pravzaprav predvsem v tamkajšnjih galerijah.

Dne 7. 4. 1796 je Tobija poročal F. Sternbergu o Rembrandtovi sliki v dunajskem Schönburgu. 3. 11. 1797 je Tobija pisal F. Sternbergu v praški grad Bubeneč (Bubeneč) o svoji nedavni bolezni, ki jo je zdravil prijatelj dr. J. Mayer. Pripovedoval je o svojem nadrejenem Františku Antonínu Hergetu (*1741; †1800),⁸ profesorju s praškega Inženirskega inštituta (*České stavovské inženýrské školy v Praze*), ki je kot profesor matematike na Filozofski fakulteti slovel po predavanjih o uporabni matematiki; njegov študent in naslednik je bil Tobijev prijatelj František Joseph Gerstner. Tobija je znova omenil Hergeta 13. 11. 1797 in na začetku pisma, datiranega 19. 5. 1800, nekaj tednov pred Hergetovo smrtjo.

12. 8. 1798 je Tobija ponovno z Dunaja poročal o Rembrandtovem Samsonu in načrtovalcu ljubljanske stolnice Andreasu Pozzu. Na predzadnji strani je T. Gruber komentiral svoj celodnevni obisk pri Janezu Filipu grofu Kobencu (*1741 Ljubljana; †1810) na danes dunajskem griču Kallenberg, kjer je Kobencl v podeželski hiši gostil svojega varovanca slikarja Franca Kavčiča (Caucig, *1755 Gorica; †1818

⁸ Archiv Národního Muzea, Praha, ŠM, k64.

Sl. 1 - Delno poškodovani pečat Tobije Gruberja nad naslovom Franza Sternberga v pismu, datiranim 15. marca nedoločenege leta, s povzetkom poročila prijatelja zdravnika Jana Mayerja (*1754 Praga; †1807) o sestanku pri Ambrosiju ob 11. uri dopoldan. Napovedal je, da v tistem času ne bo še sklical kolegija Česke znanstvene družbe (Archiv Národního Muzea, Praha, Šternberk-Manderscheid Fond (ŠM) k64). Najbrž je šlo za češkega slikarja historičnih tematik Wenzela Bernarda Ambrosyja (*1723 Kuttentberg; †1806), dvornega slikarja Marije Terezije, čislane tudi pod Jožefom II.

Dunaj); za kakšen dan se jima je občasno pridružil še Gruber.⁹ Večino pisem F. Sternbergu je Tobija pisal iz Franzensbada, Dunaja ali Prage. Dve pismi oktobra in novembra 1801 in sedem drugih julija–septembra 1805 je zapisal na Dunaju med ogledovanjem umetnin Rubensa in profesorja *Universitätsarchiv der Akademie der bildenden Künste* pod varstvom Janeza Filipa Kobencla, Franca Cauciga. T. Gruber je opisal Caucigovo umetnino *Demetrios Poliorketes s flavtistko Lamijo in prijateljico hetero Demo*, ki je danes v ljubljanski Narodni galeriji; T. Gruber je nameraval pripeljati Caucigove slike v Prago. Sodelavec T. Gruberja Johann Martin Fischer (*1740; †1820) je bil profesor anatomije (1786), Caucig pa je bil profesor risanja (1799) na dunajski *Akademie der bildenden Künste*; Fischer je tam postal direktor (1815), po njegovi smrti pa ga je zamenjal Caucig.

Družba patriotskih prijateljev umetnosti (*Gesellschaft der patriotische Kunstfreunde*) je imela svoje prvo srečanje v praški Mali Strani dne 5. 2. 1796. F. Sternberg, Friedrich Nostitz, Charles Clam-Martinitz, Tobija Gruber, Franz Wrtba in Josef Čejka so se udeležili ustanovnega srečanja. F. Sternberg je postal prvi predsednik *Gesellschaft der patriotische Kunstfreunde* do leta 1802, priskrbel pa je tudi gmotno kritje podviga. Med svojim predsednikovanjem je dal odpreti

⁹ Archiv Národního Muzea, Praha, ŠM k64 pismo 24. 6. 1799; Bright, *Travels*, str. 55–57, 78.

Galerijo risb leta 1800. Namen Družbe je bil pridobiti nazaj prvenstvo, ki ga je praška umetnost imela v času cesarja Rudolfa II., in ustaviti odhajanje umetnikov in umetnin iz Češke.¹⁰

Tobija se je izkazal kot pravi umetnik v izdelovanju znanstvenih merilnih naprav. 31. 10. 1790 se je bratranec F. Sternberga Joachim Sternberg (*1754/5 Praga; †1808) pridružil Francozu Jeanu Pierru Blanchardu pri poletu z balonom na segreti zrak v okolici Prage. Hudo neurje je kar za začetek odpihnilo večino skrbno zbranih merilnih naprav J. Sternberga; med prisilnim pristankom je J. Sternberga oblila kri. Sklenil je, da se bo v prihodnje znanstveno udeleževal na tleh, in ne več v zraku. Bil je član *Česká Společnost Nauk* in *Regensburgische Botanische Gesellschaft*, ustanovljene 14. 5. 1790. Joachim von Sternberg je 26. 3. 1793 opisal svoje peterburško srečanje z bratrancem Janeza Filipa ambasadorjem Ludvikom Kobenclo (Johann, *1753 Bruselj; †1809) in Lordom Jamesom Macartneyem; Lord je potoval na pogajanja s kitajskim cesarjem.¹¹ Joachim je debatiral s konferenčnim tajnikom akademije Leonhardovim sinom Johanom Albrechtom Eulerjem (*1734; †1800) in z akademikom astronomom Friedrichom Theodorjem Shubertom (*1758; †1825)¹² o uporabi naprav Tobije Gruberja za skandinavske meteorološke meritve. S pomočjo kuhalnika T. Gruberja je Joachim določal vrelišče vode severno od Hamburga, navajal pa je zapise iz Tobijevega potopisa.¹³ Joachimov brat Caspar Maria Sternberg (*1761; †1838) je skupaj s Tobijevim prijateljem Franzem Sternberg-Manderscheidom soustanovil *Vaterländischen Museum* v Pragi leta 1821, po letu 1820 pa si je dopisoval z Goethejem.

Eulerjev in Shubertov ogled Tobijevih merilnih naprav je zgladil pot za podobne izume Tobijevega brata Gabrijela pri peterburški akademiji. G. Gruberjev pomočnik v Polocku, mehanik, kovač in urar Bavarec Shopfer,¹⁴ je sestavil mehanske mline in napravo za rezanje sukna. Izum so prvič uspešno uporabili v jezuitski tovarni v Polocku; nato so ga kazali v Sankt Peterburgu in v Moskvi. O novi napravi je Peter Aleksevič von der Palen (Pahlen, *1745; †1826) poročal carju.¹⁵ Junija 1799 je Gruber ob obisku v Sankt Peterburgu predstavil v prostorih Akademije¹⁶ nekaj svojih izumov, med njimi znova škarje za striženje tankega sukna, razne črpalke in kipe. Izumi so napravili velik vtis. Pozornost je vzbudil tudi sam Gruber, ki je ob tej priložnosti znova srečal Carja po povabilu v Zimski dvorec leta 1789 po kaligrafskem opisu predloga Franciscusa Xaveriusa Kareua (Karü, *1731; †1802) za predstavitev jezuitske mehanike Peterburški akademiji; v Zimski dvorec se je odpravil v družbi J. Benislavskega, ki je leta 1800 postal ruski katoliški metropolit.¹⁷ Za Gruberjevo delo v hidrodinamiki sta se zanimala

¹⁰ Kueger, Czech, str. 120–121, 138–139, 249; Archiv Národního Muzea, Praga, ŠM, k64.

¹¹ Sternberg, Abhandlungen, str. 52.

¹² sic!

¹³ Sternberg, Aus einem Schreiben, 3: str. 407, 4: str. 2, 10; Gruber, Briefe, str. 199.

¹⁴ Franciszek Ksaver Shopfer (Schoepfer, *1761; †1808 (Grzebien, *Encyklopedia*)).

¹⁵ Zalenski, *Les Jésuites*, str. 73.

¹⁶ Med letoma 1743 in 1803 se je imenovala Imper. Akademija nauk i hudožestv.

¹⁷ Čurkina, Jezuit Gabriel Gruber, str. 107; Inglot, *La Compagnia*, str. 98, 149; Moroškin, *Jezuiti v Rossii*, 1: 370; Zajc, Gabriel Gruber, str. 17.

akademika profesorja matematike Semen Emeljanovič Gurev in Semen Kirilovič Kotelnikov. Gurev je leta 1792 študiral hidravliko v Angliji, Kotelnikov pa je med letoma 1751 in 1752 študiral pri Abrahamu Gotthelfu Kästnerju v Leipzigu in sodeloval pri prekopu Volga-Don. Podobno je Gruber med deli na ljubljanskem prekopu uporabljal Kästnerjeve učbenike.

T. Gruber je 6. 8. 1795 v Pragi izpostavil svoj termometer in barometer v pismu Ferencu grofu Széchényi (*1754 Fertőszéplak; †1820 Dunaj), ustanovitelju Ogrske narodne knjižnice in Narodnega muzeja v Budimpešti. Gruber je v tistih dneh pričakoval obisk Ferenca in njegove soproge v Pragi. Navajal je pismo Bohuslavu baronu Hasištejnský Lobkowitzu z dne 30. 7. 1795, Johanna Rudolfa grofa Czernina von Chudenitza (*1757; †1845), Sternberga, zdravnika Jana Mayerja, generala Františka Josefa Kinskýa in Abbé Giblinga (Josef Kiblin).¹⁸

Hitro napredovanje po praških družabnih lestvicah je Tobiji Gruberju v veliki meri omogočilo članstvo v tamkajšnji prostozidarski loži, ki je družila večino čeških veljakov tistih dni; obiskoval jo je tudi Mozart, katerega glasba je bila v Pragi še posebej priljubljena. Prostozidar Tobija je uspešno pomagal svojemu bratu Gabrijelu Gruberju, ki je v Rusiji vodil znanstvena, šolska in diplomatska prizadevanja za obnovitev Družbe Jezusove. Kot pri številnih drugih sodobnikih prostozidarstvo Tobije Gruberja nikakor ni bilo v napoto njegovi ljubezni do jezuitov. Čim so Gabrijelova prizadevanja to omogočila, je zgodaj leta 1804 obnovil svoje jezuitske prisege in pristopil k ruskim jezuitom svojega brata jezuitskega generala Gabrijela Gruberja, ki so tisti čas uspešno obnavljali prisege jezuitov na Dunaju, v Angliji, Ameriki in na Kitajskem. Tobija in Gabrijel Gruber nista dočakala uradne vsesplošne obnove Družbe Jezusove leta 1814, sta pa zanjo žrtvovala veliko.

Matematik Anton Gruber

Anton je bil najmlajši med brati Gruber; zato ga je prepoved jezuitov leta 1773 najbolj prizadela sredi študentskih let. Položaj je rešil brat Gabrijel, ki je Antona sprejel v svoj ljubljanski dom v Petermanovi hiši; Anton mu je pomagal pri zapletenih računih za ljubljanski prekop in navigacijsko direkcijo. V njunem gospodinjstvu sta živela še druga dva nekdanja jezuita, Gabrijelov navigacijski podravnatelj Jožef Maffei in pravkar leta 1773 nastavljeni ljubljanski profesor poljedelstva Joannes Nepomuk Giehl (Giell, *1734; †po 1786).¹⁹ Gostil ju je sloviti pridigar nekdanji jezuit Ludvik Dizma Peterman (*1721; †1798).

15. 1. 1773 je G. Gruber dobil 2000 gld za gradnjo šole za mehanične in hidravlične študije in je še istega leta začel zidati;²⁰ tako se je kmalu preselil v svojo palačo, čeprav je dobil kar nekaj polen pod noge. Dopis št. 30 z dne 24. 3. in 1. 4. 1775 v Ljubljani s podpisom deželnega glavarja Maria Jožefa grofa Auersperga

¹⁸ <http://www.mek.oszk.hu/01600/01644/01644.pdf>, str. 152–154, 213.

¹⁹ Lukács, *Catalogus generalis*, 1: 419.

²⁰ Pahor, Gabrijel Gruber, str. 13.

za Herbersteina obravnava Gruberjevo gradnjo stanovanja za nekdanje jezuite na prostorih nekdanjega kolegija pri sv. Jakobu. 2. 3. 1775 je Gruber sestavil in podpisal dopis o svoji novogradnji. Herberstein je menil, da je navigacijski direktor Gruber za profesorje in druge duhovnike načrtoval premajhne sobe v obliki celic (pod točko 3) na prostoru seminarja in nekdanjega jezuitskega kolegija pri cerkvi. Sobe ob popravljene cerkvi so bile primerne kvečjemu za redovnike, Bog ne daj kar za prepovedane jezuite.²¹

V času Gabrijelovih sporov glede prostorov v palači je Dunajčan Anton Gruber postal subdiakon leta 1775.²² Med njunimi domačimi podporniki je bila predvsem vplivna družina Erbergov z Dola ob Savi. Gabrijel je kot navigacijski direktor pisal graščaku Volfu Danijelu baronu Erbergu (*1713; †1783).²³ Erberg se je predhodno zanimal za svojo posest ob Savi pod Zalogom. 14. 10. 1773 je navigacijski direktor Gruber odgovoril takoj po prepovedi jezuitov in svojih končnih zaobljubah. Anton si je dopisoval z Erbergovim sinom-dedičem dunajskim študentom logike Jožefom Kalasancem Erbergom (*1771; †1843).²⁴ Anton je prijatelju Jožefu Kalasancu v Dol pošiljal bezeg, kaktuse, krizanteme, geranije, metuljnice, glicinije in druge rože, tudi s pomočjo “doktorja botanika Fábija”.²⁵ V času Ilirskih provinc je A. Gruber živel v Gradcu, kamor mu francoske oblasti celo leto niso hotele pošiljati ljubljanske pokojnine. Zato je prosil za posredovanje J. K. Erberga in njegovega svaka komornika Franza Josefa barona Kaisersteina (*1763), najeti pa je moral celo Zoisovega ljubljanskega odvetnika Maksimilijana (*1781; †1854), očeta poznejšega biografa Constantina von Wurzbacha Ritterja von Tannenberga (*1818; †1893).²⁶ Anton je bil z dvornim ukazom 24. 4. 1788 postavljen za profesorja matematike na obnovljenem filozofskem študiju v Ljubljani, kjer je bil Maksimilijan njegov študent. Tako je A. Gruber nadaljeval strokovno družinsko tradicijo. Anton je že 13 dni po smrti graškega profesorja nekdanjega jezuita Karla Taubeja (Taupe, *1726 Celovec; †8. 5. 1791),²⁷ ki je Antona učil leta 1769, poročal J. K. Erbergu o izpraznjeni graški katedri. A. Gruber je bil v dobrih odnosih s svojim predstojnikom na ljubljanskem liceju, profesorjem zgodovine Francem Ksaverjem Wildejem (*1753; †1828),²⁸ s katerim sta družno obiskovala J. K. Erberga v Dolu. Poleti je Anton Gruber rad hodil na Dunaj.²⁹ Najprej mu je nekdanji jezuit Inocent Taufferer priskrbel stanovanje na Glavnem trgu na drugem nadstropju hiše dedičev ljubljanskega zdravnika Janeza Krstnika Christiana (*1712;

²¹ Pod zadnjo točko 4 (NŠAL 177/16, Register Exhibition Protokolle der Verordnungen ab Anno 1742–1778, No. 30. Ljubljana 24. 3. 1775 – 1. 4. 1775 G. Gruberjev Ex-Jezuitski kolegij).

²² Volčjak, *Ordinacijska protokola*, str. 52, 86.

²³ AS 730 Dolski arhiv, fasc. 41, str. 945.

²⁴ Prvo pismo z dne 3. 8. 1788 (AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 43, folio 1332; Glonar, Gruber Gabrijel, 1: 163, 166; Umek, Erbergi, str. 139 (pomotoma G. Gruber)).

²⁵ Pisma 22. 8. 1796, 8. 9. 1792, 7. 10. 1811, 22. 2. 1811 (AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 43, folii 1356–1357, 1358–1359, 1384–1385, 1386, 1401–1402, 1405, 1426).

²⁶ Pismo 28. 11. 1810 (AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 43, folio 1377).

²⁷ Krones, *Die Geschichte*, str. 115, 590.

²⁸ Pismo 21. 5. 1791 (AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 43, folii 1343, 1421–1423).

²⁹ Pismo 26. 8. 1794 (AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 43, 1354).

†1785), kje si je uredil prijeten vrt, tako da si je cvetenje posameznih rož hodil ogledovati celo J. K. Erberg.³⁰ Leta 1795 je A. Gruber stanoval na Bregu št. 322 v Ljubljani, medtem ko je njegov sodelavec profesor fizike Jernej Schaller stanoval na Glavnem trgu 233, Wilde pa v licejski stavbi št. 221. Leopold Apfaltrer (*1731; †1804) je v tem času leta 1795 deloval kot zaslužni matematik (jubilate Lehrer der Mathematik), stanoval pa je na Glavnem trgu št. 199. Apfaltrer je bil od 25. 5. 1792 do 3. 11. 1794 Ljubljanski prisednik študijskega konsensa za filozofski študij in mediko-kirurško šolo (odbornik-delegat filozofskih študijev).³¹ Po bolezni ga je pri tej dolžnosti nadomestil licejski profesor matematike Anton Gruber, ki je položaj obdržal na mediko-kirurški šoli do 27. 2. 1798, na filozofskih študijah pa do 11. 9. 1802. 15. 3. 1802 je Anton zaprosil za upokojitev z nespremenjenimi dohodki 500 fl na leto.³² 14. 9. 1802 je bil upokojen,³³ nadomeščala sta ga Jernej Schaller in Matija Kalister. Anton se je upokojil zgolj nekaj tednov, preden je bil njegov brat Gabrijel izvoljen za generala jezuitov. Po Gabrijelovi smrti je Anton vsaj od 20. 12. 1809 do 22. 2. 1811 stanoval v Gradcu na prvem nadstropju v hiši štajerskega deželnega svetnika Josefa Bitterla edlerja Tessenberga (*1770), kot je zapisal v pismu Jožefu Kalasancu baronu Erbergu,³⁴ vendar v Gradcu ni bil pokopan.

Mati Jožefa in očim Andrej v vili Podrožnik

Ko so po prepovedi reda nekdanji jezuiti lahko imeli osebno lastnino, je Gabrijel Gruber dne 12. 10. 1774 kupil Viderčanovo posest na Glincah (Rosenbüchel) za 6.500 gld od duhovnika Jožefa Antona pl. Pancera. Po italijansko pisani pogodbi je G. Gruber moral vrniti v vili uskladiščeno vino in poravnati dolgove od Pancerove posesti (dr. Valentinu pl.) Modestiju in Hubenfeldu, bržkone Ignacu Jakobu vitezu Hubenfeld poročenemu z Marijo Elisabeth Baronio pl. Rosenthal.³⁵ Komerčni svetnik pravnik Modesti je bil član kranjske Družbe za poljedelstvo in koristne spretnosti, prvi dve leti pa njen tajnik (*Schriftführer*, 1767–1769) do svoje premestitve v Trst; poročil je Marijo pl. Buglioni.³⁶ Poleg G. Gruberja in Pancere sta pogodbo podpisali še zapriseženi priči svetnik pri deželni pravdi Franz Rudolf baron Wolkensberg (Oblak, *17. 4. 1725; †14. 7. 1807), in Anton Augustin Kappus pl. Pichelstein (†14. 7. 1798).³⁷

Za nakup je G. Gruber porabil svojo dediščino, pomagali pa so mu še nekdanji

³⁰ AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 43, 1336–1338 (6. 10. 1790), 1347 (21. 1. 1792).

³¹ Ciperle, Ljubljanska gimnazija, str. 177. V Ljubljani je tudi privatno poučeval matematične vede (Dolski arhiv, fasc. 75); Fabjančič, Knjiga ljubljanskih hiš.

³² AS 224 študijski konses 1802, št. 72.

³³ AS 224 študijski konses št. 242.

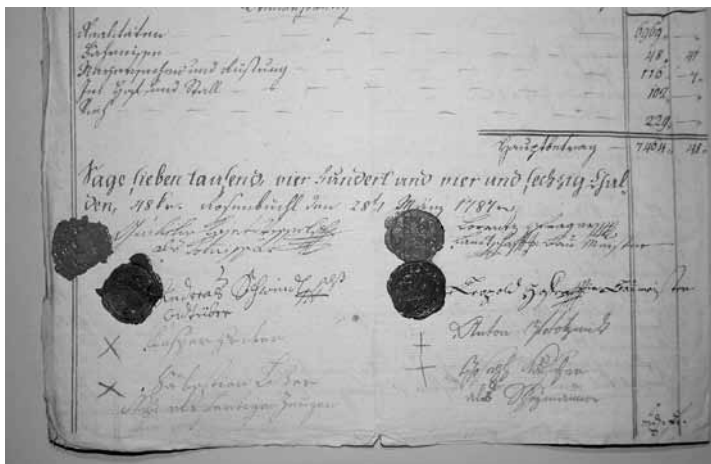
³⁴ AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 43. 1391; pisma Antona Gruberja Jožefu Kalasancu Erbergu 13. 8. 1788–1814 ob edini navedbi Antonovega imena dne 20. 12. 1809 (AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 43, folio 1363); Lukács, *Catalogus generalis*, I: 468; *Historia Annua*, str. 471 (osmrtnica)

³⁵ ARS Deželna Deska, modri kvatern št. 1, folio N16^a; Schiviz, *Der Adel*, str. 109.

³⁶ Schiviz, *Der Adel*, str. 89, 91, 94; Preinfalk, *Auerspergi*, str. 151, 444; Bleiweis, *Zgodovinske črtice*, str. 11.

³⁷ ARS Deželna Deska, modri kvatern št. 1, folio N16^a; Schiviz, *Der Adel*, str. 56, 208.

sobratje in prijatelji baron Inocenc Taufferer, Karl Pauer (†20. 1. 1801), Ignac Rosenberger (*1724 Dunaj; †20. 2. 1801), Maksimilijan Moravčar in Karl Rozman (†7. 5. 1824).³⁸ Posest ni imela podložnih kmetij, od nje pa so v letu nakupa plačali zemljiški davek 20 gld 34 kr 1 d. Previdni Gabrijel Gruber je dal pristavo prepisati na svojo mamo Jožefo (†1787), hčer Thomasa Huberja in Sabine.³⁹ Previdnost ni bila odveč, saj je bilo desetletje pozneje ob Gabrijelovem odhodu iz Ljubljane njegovo premoženje razprodano za kritje njegovih dolgov. Jožefa je bila tudi mati Gabrijelovih mlajših bratov; po smrti njihovega očeta se je poročila z Andrejem (Johanom) pl. Schwindlom, članom kranjske kmetijske družbe leta 1781 in 1782.⁴⁰

Sl. 2 - Podpisi pod zapuščino Gruberjeve matere Jožefe Schwindl (Zapuščinski inventar Jožefa Schwindl, lit. S, fasc. XXXV, š. 111, št. 258).

Gabrijel Gruber je prenovil vilo Področnik; materi je iz svoje ljubljanske palače dal oltarno sliko Martina Johana Schmidta (Kremser Schmidt, *1718; †1801) Marijinega Oznanjenja v pozlačenem okvirju, da jo je postavila v svojo kapelo v prvem nadstropju.⁴¹ Pozneje je dr. Januarij Curter pl. Breinlstein dobil sliko bržkone od Zoisa, ki je kupil vilo Področnik od dedičev Gruberjev; Breinlstein je sliko podaril ljubljanski Vojaški bolnišnici, ki je prevzela samostan klaris in je imela umetnino še leta 1884.

Vila Področnik je bila pod vodstvom Gruberjeve matere in očima poldrugo desetletje uspešen kmetijski obrat na obrobju Ljubljane. Domala 7500 fl je bilo popisane premoženja v vili Področnik; od tega se je 6969 fl nanašalo na samo posest s hišo in gospodarskimi poslopji po inventarju pokojne Jožefe Gruber,

³⁸ Verhovc, P. Gabrijel Gruber, str. 2.

³⁹ Winter, *Neue Deutsche Biographie*.

⁴⁰ Neuer Instanzkalender 1782, 90; AS 309, Zapuščinski inventar Jožefa Schwindl, lit. S, fasc. XXXV, š. 111, št. 258.

⁴¹ Stelè, Stelè-Možina, Dobida, *Umetnost baroka*, II; AS 309, Zapuščinski inventar, lit. S, fasc. XXXV, š. 111, št. 258, sreda prve strani; <http://www.ng-slo.si/default.asp?id=86&avtor=72&prikaz=umetnina&ust=1>

drugič poročene pl. Schwindl, popisanem dne 28. 3. 1787. V stranski sobi in v kleti je bilo nekaj posesti vdovca Andreja pl. Schwindla, v vogalni sobi pa je viselo pet portretov bratov Gruber. Številka pet je pomenljiva, saj poznamo zgolj štiri brate jezuite Gruberje: peti je bil bržkone njihov starejši brat. Seveda so imeli v vili veliko zalog hrane, puško in drva za kurjavo. Oskrbnik vile je imel na skrbi pravo kmetijo s štirimi raznobarvnimi kravami, dvema voloma, štirimi kokošmi in železnim (jeklenim) oziroma bakrenim (bronastim) kmetijskim orodjem. Orodje je bilo ocenjeno na 116 fl 7 kr, živali pa so bile skupaj vredne 229 fl. Konja pri hiši ni bilo, saj je bila Ljubljana blizu, zakonca Schwindl pa sta morda bila že prestara za razvedrilne izletniške ježe.

Pod inventar so bili podpisani ob svojih pečatih Guilielm Kajetan Vessels kot komisar, vdovec Andrej, gradbena mojstra L. Prager in L. Hofer. Ostali štirje pričevalci so se zaznamovali zgolj s križci: Kasper Hriber, Säbastian Losser kot končna priča, Anton Pototznick (Potočnik) in Joseph Rauscher kot cenilec (Schätzmänner); med njimi je utegnil biti tudi oskrbnik vile Podrožnik. Leopold Hofer (*15. 10. 1749 Maribor Gosposka ulica 29; †1825 dvorec Kot) iz znane mariborske stavbarske družine je bil med najbolj nadarjenimi ljubljanskimi učenci G. Gruberja. Poročil se je z Elizabeto, hčerko arhitekta Matije Perskyja (*1681/1715 Dobersberg Dolnja Avstrija; †1761); Matijevo vdovo je poročil kranjski deželni gradbeni mojster Lovrenc Prager (*1720 Dunaj; †1791), ki je 10. 10. 1778 poročal o G. Gruberjevem vodenju obnove v požaru leta 1774 poškodovane jezuitske cerkve sv. Jakoba.⁴² Po Gruberjevem priporočilu je Hofer leta 1771 nasledil položaj dve leti prej umrlega ljubljanskega stavbnega mojstra Candida Zullianija. Hofer je sočasno z zidanjem Gruberjeve palače začel prezidavo škofijskega dvorca. Leta 1777 je zasnoval fasado nekdanjega mitniškega urada na Bregu št. 8 in desetletje pozneje še fasado Črnomaljskega dvorca na prostorih odstranjenih mestnih zaporov na Tranči.⁴³

Pogrebnege zapisa o Jožefi Gruber, poročeni Schwindl, ni v ljubljanskih farah sv. Nikolaj, sv. Peter ali pri frančiškanski cerkvi Marijinega Oznanjenja; slednja je skrbela za ljubljanska predmestja vključno z Vičem, pod katerega je spadala vila Podrožnik po letu 1785, dokler ni bila ustanovljena župnija Vič leta 1904.

Nekaj mesecev po Jožefini smrti so bratje Gruberji skupaj z očimom prodali vilo Podrožnik na licitaciji dne 13. 7. 1787; kupec je bil najstarejši polbrat Žige Zoisa, Avguštin baron Zois (*1731; †1808). Anton Gruber je zastopal interese odsotnih bratov Tobije in Janeza Nepomuka, Gabrijel Gruber pa je raje pooblastil oskrbnika Nicklasa Fabera.⁴⁴ V tretji točki prodajne pogodbe so obravnavali inventar, datiran 10. 4. (sic!), glede zemljišča, orodja in zalog.⁴⁵ Dne 2. 5. 1788 so pogodbo za posest podpisali in pečatili:⁴⁶ Zois, zapriseženi priči Ignaz Ribegl in Joseph Hudabiunikh (Hudobivnik), profesor matematike Anton Gruber v svojem imenu in za svoja brata Tobijo in Janeza, farmacevt Mathias (sic!) Faber kot oskrbnik dobrin Gabrijela

⁴² Lavrač, *Das Jesuiten*, str. 137, 140.

⁴³ Prelovšek, *Ljubljanska arhitektura*, str. 186–187; Sapač, *Mariborski baročni arhitekt*.

⁴⁴ ARS Deželna Deska, modri kvatern št. 3, folio A10^r.

⁴⁵ ARS Deželna Deska, modri kvatern št. 3, 3, folio A10^v.

⁴⁶ Land-table (Deželna Deska), modri kvatern št. 3, 3, folio A11^r.

Gruberja in Anton (sic!) Ferdinand Piazza kot izvrševalec oporoke Janeza (sic!) Schwindla. Kupnina je znašala 6969 gld, kar je bilo malo pod ceno plačano trinajst let poprej. Glede na obnovitvena dela Gabrijela Gruberja je nižja cena presenetljiva, morda pa je bila sad naglice, saj je bil med vsemi brati Gruberji le Anton v Ljubljani. Zois je sprva nameraval plačati iz svojega denarnega fidejkomisa, kar pa bi povzročilo neželene zamude; zato je posest najel s plačilom 5 % zneska na leto, dokler ni bila 25. 1. 1793 končno vpisana pod njegovim imenom.⁴⁷ Vilo je pozneje prevzel Robert Kollmann (*1872; †1932), danes pa je vladni protokolarni objekt za 200 do 250 gostov, štirimi apartmaji, urejenim parkom in igriščem za tenis. Gabrijel Gruber bi bil gotovo ponosen.

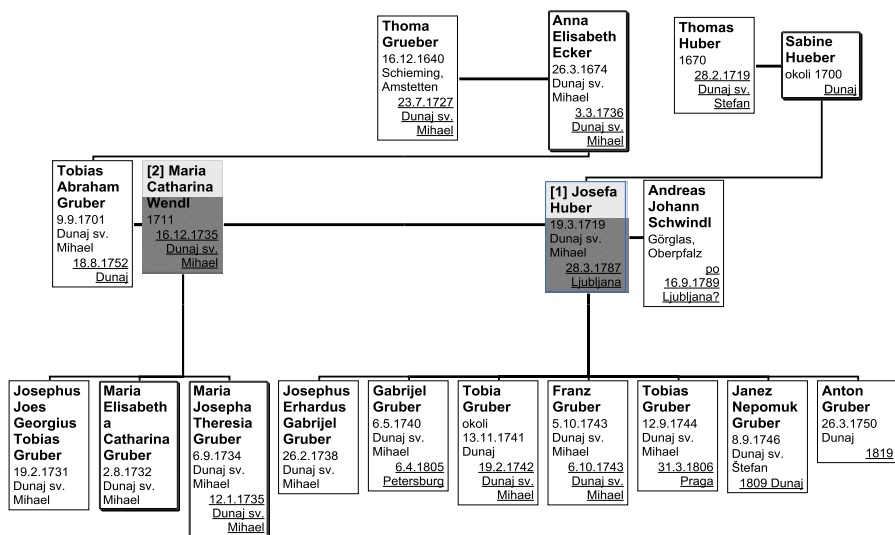
Handwritten text in German, dated May 1788. The text includes the name 'Anton Gruber Prof. in Mathematik' and mentions 'Münster' and 'Görlas'. The handwriting is cursive and somewhat faded.

Sl. 3 - Podpis Antona Gruberja kot pooblaščenega predstavnika svojih odsotnih bratov Tobije in Janeza Nepomuka na dražbi za vilo Področnik, ki jo je dobil Avguštin baron Zois. Konec zapisa je bil datiran 13. 6. 1787 (ARS, Deželna Deska, Modro Kvatern, št. 3, folio A11').

Gruberjev očim Janez Andrej Schwindl je svoj testament podpisal v Ljubljani 9. 10. 1789, le nekaj tednov potem, ko je pariška množica podrla simbolično Bastiljo. Po običajnem uvodu in treh točkah, posvečenih cerkvi in pogrebščinam, je v četrtem poglavju Schwindl daroval 40 fl svoji služkinji Ursuli Dobolatin, v petem poglavju pa je 8 fl daroval ubogim. V šesti točki je 71 fl in svojo dediščino po očetu porazdelil v enake deleže za svojega brata Josefa Michaela Schwindla s kmetije v Görglasu na Zgornjem Pfalškem (Oberpfalz) 50 km severovzhodno od Nürnberga in za svoje druge živeče sorodnike. V sedmi točki je svojo dediščino skupaj s 30 fl gotovine zapustil trem otrokom svoje sestre Margarete Schwindl, poročene Scharfin, mesarke v mestu Kirchentumbach na Zgornjem Pfalškem,

⁴⁷ Smole, *Graščine*, str. 523–524, 681 je zapisovala Schwindel; ARS Deželna Deska, modri kvatern št. 3, 3, folio A11'; Stoeger, *Scriptores*, str. 110; Faninger, Izvor rodovine Zois, str. 92–93.

potem ko bo Andre (Anton) Ferdinand Piazza⁴⁸ izvršil Schwindlov testament. Ob Schwindlu in Piazzzi je poslednjo voljo podpisal še zapriseženi pričevalec zdravnik Jakob Pfandl (*1760; †18. 7. 1831 Ljubljana), ki je postal ljubljanski policijski zdravnik leta 1794, pozneje pa mestni zdravnik.⁴⁹ Schwindlov podpis pod testament leta 1789 je bil enak podpisu pod ženin zapuščinski inventar poldrugo leto prej, vendar pa je uporabil dva povsem različna pečata. Schwindl ali njegova soproga nista uporabljala plemiške predpone. Schwindlovi predniki so živeli v mestu Görglas župnije Kirchentumbach na Zgornjem Pfalškem, kjer je sorodnik Jakob Schwindl (*30. 4. 1790) postal župnik pri St. Petru v Straubingu leta 1843.⁵⁰

Sl. 4 - Družinsko drevo Gruberjev.

⁴⁸ Schiviz, *Der Adel*, str. 209, 223.

⁴⁹ Schiviz, *Der Adel*, str. 167; Pintar, Pfandl.

⁵⁰ <http://www.opus-bayern.de/uni-passau/volltexte/2006/69/pdf/Endversion%2022.4.pdf>, str. 237.

Zaključek

Gruberji so bili pravi blagoslov za Ljubljano; po svoje je škoda, da so bili jezuiti in tako s svojimi potomci niso ustvarili matematično-tehniške dinastije podobne, denimo, Bernoullijem! Seveda njihov pogled na uporabne vede ni bil enoten. Gabrijel jih je imel nedvomno vsaj v poznejših letih predvsem za orodje pri pridobivanju političnega ugleda. Anton je bil izrazito pedagoško naravnana matematik z botanično žilico. Očim Schwindl se je udeleževal predvsem v kmetijstvu. Zgolj Tobijo bi lahko s sodobnega stališča vsaj deloma razglasili za poklicnega znanstvenika, ki pa se je v jeseni svojega življenja posvečal predvsem umetnosti in zbirateljstvu.

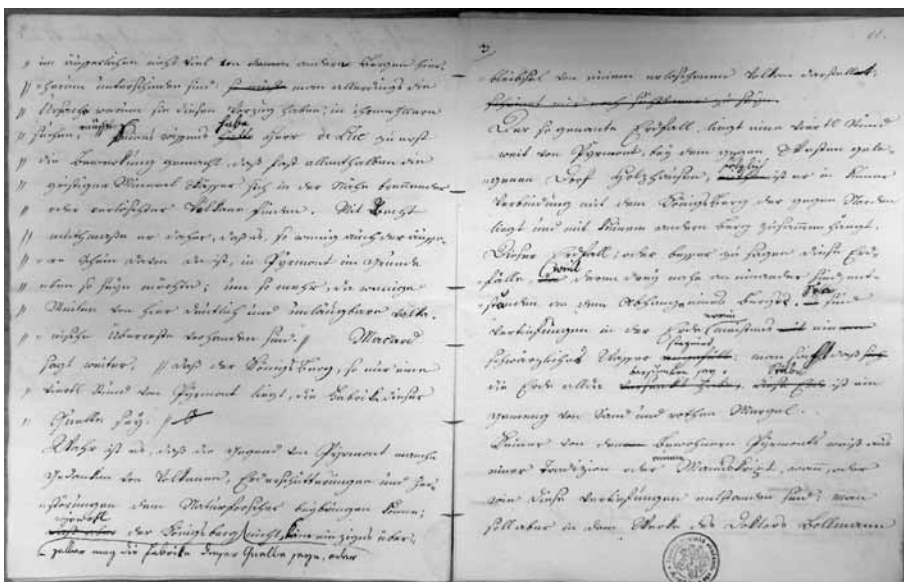
Kljub razlikam so Gruberji očitno imeli pomembno skupno točko, zaverovanost v jezuitski red. Srčno so delali za njegovo obnovo in – uspeli.

Preglednica: Pomembne življenjske preizkušnje bratov Gruberjev

Čas	Gabrijelov dogodek	Tobijev dogodek	Antonov dogodek
1740	Rojstvo		
1744		Rojstvo	
1750			Rojstvo
1751 očetova smrt			
18. 10. 1755	Pridruži se jezuitom		
18. 10. 1760		Pridruži se jezuitom	
1760–1773		Študira pri jezuitih	
18. 10. 1765			Pridruži se jezuitom
1768	Prihod v Ljubljano		
1773/74	Ljubljanski prekop (9. 3. 1771–december 1777)	Nadomešča Walcherja na Dunajski univerzi	
1774–1777	Navigacijski direktor (4. 6. 1772–1. 5. 1781)	Navigacijski direktor v Temišvaru	Gabrijelov pomočnik v Ljubljani
1777–1780		Raziskovanje krasa na Kranjskem in Beneškem	
1780–1806		Praga, vmes Františkovy Lázně in bližnji Cheb (1788–1794) ⁵¹	
1785	Odhod na Rusko		
1787 materina smrt			
24. 4. 1788–14. 9. 1802			Profesor matematike na filozofskih študijih v Ljubljani
10. 10./22. 10. 1802	Izvoljen za generala jezuitov		
1796, 1798, 1801, 1805		Številni obiski dunajskih galerij	

⁵¹Gruber, *Apparat*, str. 163, 193–195.

Sl. 5 - Šesta stran pisma Franza grofa Hartiga (*1758 Praga; †1797 Dresden), poslanega dne 20. 11. 1794 iz Hannovra T. Gruberju na Češko (Archiv Akademie věd České republiky (Praha) / A. Fondy institucí / Fondy starších vědeckých společností, ústavů a spolků / Královská česká společnost nauk (KČSN) 1766–1953, š. 75, inventarna številka 508). Pismo je bilo z dodanimi tabelami meritve objavljeno v glasilu Češke znanstvene družbe, leta 1795 pa še kot posebna knjiga.

Viri in literatura

Arhivski viri

Archiv Akademie věd České republiky, Praha, A. Fondy institucí, Fondy starších vědeckých společností, ústavů a spolků, Královská česká společnost nauk (KČSN) 1766–1953, š. 75, inventarna številka 508.

Archiv Národního Muzea, Praha, Šternberk-Manderscheid Fond (ŠM) k64.

ARS-Arhiv republike Slovenije

AS 224 študijski konses št. 242.

AS 730 Dolski arhiv, fasc. 41, 43 (Gruber, Anton, Pisma Jožefu Kalasancu Erbergu 1788–1814, folii 1332–1419).

AS 308, š. 17, št. 304, testament Johan Andre Schwindl 9. 10. 1789.

AS 315 Deželna Deska, modri kvatern št. 1.

AS 309, Zapuščinski inventar Jožefa Schwindl, lit. S, fasc. XXXV, š. 111, št. 258.

AS 875, osebni fond Gruber Gabrijel (1769–1777. Privata ALXIV. Nepaginirano, leto 1778 v š. III).

NUK – Narodna in univerzitetna knjižnica

Historia Annua Collegij Labacensis. 1722-1773. Ms 1544.

NŠAL – Nadškofijski arhiv v Ljubljani

177/16, Register Exhibition Protokolle der Verordnungen ab Anno 1742-1778, No. 30 Ljubljana 24. 3. 1775–1. 4. 1775 G. Gruberjev Ex-Jezitski kolegij.

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana

LJU 346-82-688, Rokopisni elaborati. Fabjančič, Vladislav. Knjiga ljubljanskih hiš in njih stanovalcev.

Spletni viri

<http://www.ng-slo.si/default.asp?id=86&avtor=72&prikaz=umetnina&ust=1>

<http://www.opus-bayern.de/uni-passau/volltexte/2006/69/pdf/Endversion%2022.4.pdf>, str. 237.

Periodika

Neuer Instanzkalender 1782. Ljubljana.

Literatura

- Bleiweis, Janez, *Zgodovinske črtice c.k. Kmetijske Družbe*. Ljubljana: Kmetijska družba, 1867.
- Bright, Richard, *Travels from Vienna through Lower Hungary: With Some Remarks on the State of Vienna During the Congress in the Year 1814*. Cambridge University Press, 1818.
- Ciperle, Jože, Ljubljanska gimnazija (1773-1808). *Kronika*. 28, 1980, str. 111–120.
- Čurkina, Iskra Vasil'evna, Jezuit Gabriel Gruber v Rusiji. *Arhivi*. 4, 1981, str. 107–108.
- Darwin, Erasmus, Frigoric Experiments on the Mechanical Expansion of Air, Explaining the Cause of the Great Degree of Cold on the Summits of High Mountains, the Sudden Condensation of Aerial Vapour, and of the Perpetual Mutability of Atmospheric Heat. By Erasmus Darwin, M. D. F. R. S.; Communicated by the Right Honourable Charles Greville, F. R. S. *Phil.Trans.* 78, 1788, str. 43–52. Prevod: Versuchen auf die Erzeugung der Kälte. *Gren's J. Phys.* 3/1, 1791, str. 73–77.
- Faninger, Ernest, Izvor rodovine Zois in njeni najpomembnejši predstavniki na Slovenskem. *Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike*. 9, 1987, str. 89–107.
- Fischer, Karl Adolf Franz, Jesuiten-Mathematiker in der deutschen Assistenz bis 1773. *Archivum Historicum Societatis Jesu*. 47/93, 1978, str. 159–224.
- Glonar, Joža, Gruber Gabrijel (geslo). *SBL*, 1, 1925-1932, str. 163–166.
- Gruber, Tobija, *Herrn Tobias Grubers, Weltpriesters und k.k. Bau- und Navigationsdirektors im Temeswarer Banat, Briefe hydrographischen und physikalischen Inhalts aus Krain an Ignaz Edlen von Born k.k. wirklichen Hofrath*. Vienna: Johann Paul Krauss, 1781.
- Gruber, Tobija, Ueber die Strahlenbrechung und Abprellung auf erwärmten Flächen. *Böhm. Ges.* 2, 1786, str. 298–333.
- Gruber, Tobija, Bemerkungen über H. Erasmus Darwins Folgerungen aus Versuchen auf die Erzeugung der Kälte durch die mechanische Ausdehnung der Luft u.s.w. *Journal der Physik* 1 Heft S. 73. *Gren's J. Phys.* 3/2, 1791, str. 188–197.
- Gruber, Tobija, Apparat, den Luftgehalt verschiedener Flüssigkeiten zu bestimmen. *Gren's J. Phys.* 8/2, 1794, str. 163-196.
- Grzebien, Ludwig, *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995*. Kraków: Wydział filozoficzny towarzystwa jezuosowego, 1996.
- Inglot, Marek, *La Compagnia di Gesù nell'impero Russo (1772-1820) e la sua parte nella restaurazione generale della Compagnia*. Roma: Editrice Pontificia Università Gregoriana, 1997.
- Krones, Franz, *Die Geschichte der Karl Franzens Universität in Graz*. Gradec, 1886.
- Kueger, Rita, *Czech, German, and Noble: Status and National Identity in Habsburg Bohemia*. Oxford: University Press, 2008.
- Lavrač, Ana, Das Jesuiten collegium in Laibach und seine künstlerischen Verbindungen mit den benachbarten Ordenshäuser, *Des Jesuiten in Wien. Zur Kunst- und Kulturgeschichte der österreichischen Ordenprovinz der "Gesellschaft Jesu"*. (ur. Karner, Herbert, Telesko, Werner). Wien: Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2003, str. 131–145.
- Lukács, Ladislaus, *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1555–1773) I-III*. Romae: Institutum historicum S.I., 1987–1988.
- Mainati, Giuseppe, *Croniche ossia storiche sacro-profane di Trieste*. Venezia: Picotti, 1818.

- Moroškin, Mihail Jakovlevič, *Iezuiti v Rossii: s carstvovanija Ekaterini II-i i do našego vremeni. Čast I. Peterburg*: Tipografija tovariščestva "Obščestvennaja Poljza", 1888.
- Pahor, Miroslav, Gabrijel Gruber ali ladjedelstvo-navtika-navigacija. *Slovensko morje in zaledje. Zbornik za humanistične, naravoslovne in družboslovne raziskave (Koper)*, 4-5, 1981, str. 11–40.
- Pintar, Ivan, Pfandl Jakob (geslo). *SBL*. Ljubljana: SAZU, 2, 1933–1952.
- Poda, Nikolaus von Neuhaus, *Berechnung der Luftmaschine, welche in der Niederhungerischen Bergstadt zu Schemnitz bey dem Amalie Schacht, vom Hrn. Joseph Karl Höll, Oberkunstmeister, erfunden, erbauet, und im Jahre 1753 den 23 März ist angelassen worden, nebst einer Kupferplatte*. Wien: Joseph Kurzböck, 1771.
- Poda, Nikolaus von Neuhaus, *Kurzgefasste Beschreibung der, bey dem Bergbau zu Schemnitz in Nieder-Hungarn errichteten Maschinen, nebst XXII. Tafeln zu derselben berechnung; zum Gebrauch der, bey der Schemnitzer Bergschule, errichteten mechanischen Vorlesungen verfassten von Nicolaus Poda der Gesellschaft Jesu Priestelt, öffentl. König. Lehrer der mathematische Wissenschaften bey der Bergakademie zur Schemnitz* (Ur. Ignaz Edlen von Born). Prag: Walther, 1771.
- Poda, Nikolaus von Neuhaus; Born, Ignaz. *John Physiophilus's Specimen of the natural history of the various orders of monks, after the manner of the Linnaean system*. London: J. Johnson, 1783.
- Prelovšek, Damjan, Ljubljanska arhitektura 18. stoletja. *Zgodovina Ljubljane*. Ljubljana: Kronika, 1984, str. 177–188.
- Preinfalk, Miha. *Auerspergi: po sledeh mogočnega tura*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2005.
- Sapač, Igor, Mariborski baročni arhitekt Jožef Hofer, *Večer* (Maribor), 12. 7. 2007.
- Schiviz von Schivizhoffen, Ludwig, *Der Adel in der Matrikel des Hertzogtums Krain*. Görz: samozaložba, 1905.
- Smole, Majda, *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: DZS, 1982.
- Speta, Franz, Entomologen der ersten Stunde: Nikolaus Poda (1723-1798) und Joannes Antonio Scopoli (1723-1788). *Entomologie und Parasitologie. Festschrift zum 65. Geburtstag von Horst Aspöck* (ur. Aspöck, U). Linz: Biologieszentrum des Ober, 2004.
- Stelè, Francè; Stelè-Možina, Melita; Dobida, Karel, *Umetnost baroka na Slovenskem: Vodnik po umetnostnih zbirkah Narodne galerije*. Ljubljana, 1957.
- Sternberg, Joachim, Aus einem Schreiben des Herrn Grafen Joachim von Sternberg, von Petersburg, den 26. März dieses Jahrs. *Sammlung Physikalisch Aufsätze, besonders die Böhmisches Naturgeschichte betreffend, von einer Gesellschaft Böhmischen Naturforscher* (ur. Johan Mayer). Dresden: Walther, 3, 1793, str. 402–408; 4, 1793, str. 1–16.
- Sternberg, Joachim, *Abhandlungen der königlichen böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften von den Jahren 1805, 1806, 1807, 1808, 1809*, Prag, 2, 1811, str. 47–59.
- Stoeger, Joannes Nepomuk, *Scriptores Provinciae Austriacae Societatis Jesu. Collectionis scriptorum ejusdem Societatis universae*. Viennae: Congregationis mechitharisticae, 1855.
- Struppi, Vincent, *Auf Herrn Tobias Grubers, Weltpriesters und k.k. Bau- und Navigationsdirektors im Temeswarer Banat, Briefe hydrographischen und physikalischen Inhalts aus Krain Patriotische Nota*. Laybach: Johann Friedrich Eger, 1781.
- Umek, Ema, *Erbergi in Dolski arhiv*. Ljubljana: ARS, 1991.
- Verhovec, Josip, P. Gabrijel Gruber (geslo) (†25. – 26. marca 1805). *Slovenec*, 69, 1905, str. 1–2.
- Volčjak, Jure, *Ordinacijska protokola Goriške nadškofije 1750-1824*, 2. Ljubljana, 2012.
- Winter, Eduard, Gruber. *Neue Deutsche Biographie*, 1966.
- Zajc, Neža, Gabriel Gruber. *Med domom in svetom*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2011, str. 9–24.
- Zalenski, Stanislaw, *Les Jésuites de la Russie-Blanche*. Paris: Letouzeu et Ané. I-II, 1886.

SUMMARY

Jesuits Grubers (On the bicentenary of restoration of Society of Jesus 1814)

Stanislav Južnič

This is the story of naturalist-engineers' careers in Napoleonic era. The heroes of this story were not just simple literati, but they were primarily devoted to the secret task: the restoration of their Society of Jesus after its suppression in 1773. It was a hard work which demanded unusual diplomatic and political skills. After four decades of suppression the Jesuit Society was restored in 1814 and a decisive part of work for it was accomplished by the general of Jesuits Gabriel Gruber. His younger brothers were also of great help because Gabriel was strictly confined to Russia and his only weapon were numerous letters he mailed worldwide. The Jesuits Gabriel Gruber (1740-1805) and Tobias Gruber (1744-1806) died before the final act of restoration of their Society, but their successful propaganda was decisive anyway. Early in 1804 Tobias Gruber in Prague renewed his vows to the Jesuit Society of his brother general Gabriel.

The life and scientific research of Tobias Gruber was put in the limelight. In the beginning of his scientific work he collaborated with his elder and more famous brother Gabriel Gruber in the pioneering research of Karst, River flows, and cartography. Later in their lives Gabriel turned predominantly to politics, but Tobias continued with scientific works in physics, karstology, geography, and geodesy.

The Viennese born engineer Tobias Gruber (1744-1806) made successful engineering career on Timisoara, Ljubljana, and Prague. As physicist he researched the fata morgana optical illusions at Cerknica Lake and made the earliest laboratory Fata Morgana experiments. He quarreled with Erasmus Darwin on question of gas expansion into vacuum and the appropriate role of caloric.

Grubers used their technological, artist, and scientific skills to navigate between Scylla and Charybdis of Napoleonic and Habsburg politics in high society of Prague. Brother Grubers were the successful followers of the doctrine "For the greater glory of God". They used the technical and scientific knowledge achieved in Slovenia for this purpose up to 1773. After the suppression of the Society of Jesus their path just geographically separated and Gabriel became a famous politician and Jesuit General, while Tobias continued his engineering, scientific, and artistic work in the higher noble circles of Bohemia.

There is certainly an important political aspect of Tobias' work. The general of Jesuits Gabriel Gruber with his language and diplomatic skills decisively helped the restoration of the Society of Jesus two centuries ago. All his life Tobias was Gabriel's close collaborator and from his Prague freemasonic high-society headquarters supported Gabriel's efforts for restoration of the Jesuits order.

Their youngest brother Anton Gruber retired for his Ljubljana chair just few day before Gabriel was elected general of Jesuits. He was certainly a valuable Gabriel's help.

Their mother died in villa Podrožnik which was on Ljubljana suburb of those days. She remarried to Schwindl from Pfalz, who was very active in Carniola Society of agriculture and useful arts together with Gabriel and Tobias.